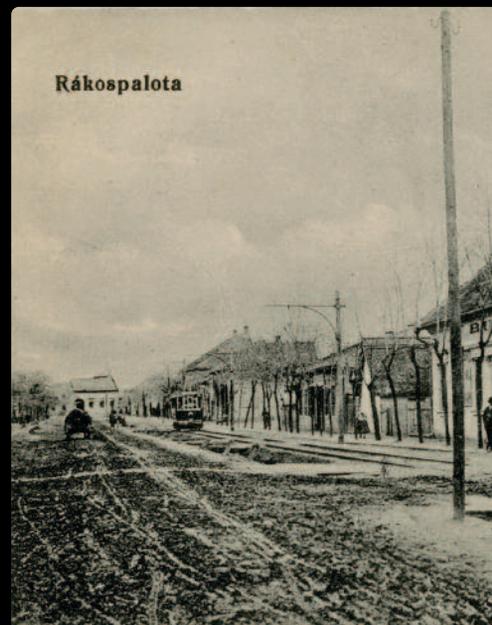

Rákoscaba — Piac-tér

M Rákoscaba, Piac tér a református templommal, 1916

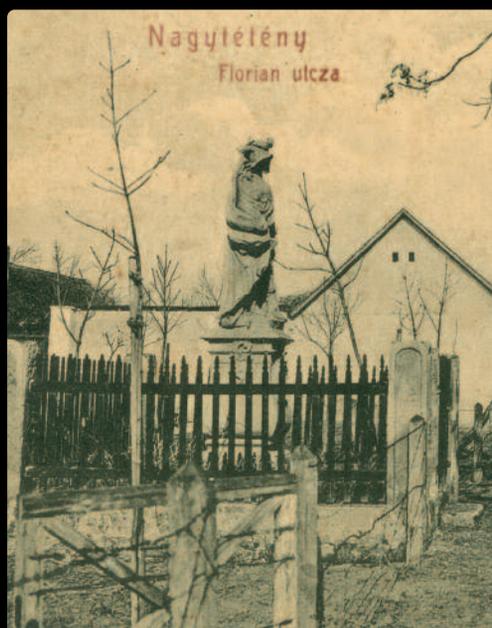

Rákospalota

M Rákospalota, Fő utca, 1910 körül

M Mátyásföld, a Diósy család szecessziós stílusú nyaralója a villanegyedben M

Nagytétény Florian utca

SIPOS ANDRÁS

Nagy-Budapest létrehozása

Pest, Buda és Óbuda, valamint a Margit-sziget egyesítéséről az 1872. évi 36. törvénycikk rendelkezett, és Budapest ekkor megállapított közigazgatási határai 1950-ig lényegében változatlanok maradtak. Kiseb kiigazítás 1930-ban történt, amikor a fővároshoz

csatolták az 1920-as években kiépített csepeli állami kikötő területét, valamint Budakeszi határából a főváros tulajdonát képező erdőrészt. Az országgyűlés 1949. december 20-án szavazta meg az 1949. évi 26. törvényt, amely 1950. január 1-jével Budapest-

Nagy­tétény, 1910 körül

Rákosszentmihály,
a Világ mozi épülete

Budafok, Templom tér
az 1910-es években

A második városegyesítés

hez csatolt 7 addig önálló várost és 16 nagyközséget. Budapest azóta létezik a mai határai között. Nagy-Budapest létrehozása nyilvánvalóan a Rákosi nevével fémjelzett diktatúra berendezkedésének egyik állomása volt. Az addig is nagy beépítetlen vagy lazán

beépített területekkel rendelkező főváros kiterjedése ezzel több mint kétszeresére, 207 km²-ről 525 km²-re nőtt. „Kis-Budapest” 1 millió 58 ezer fős lakosságát 531 ezer fővel gyarapította a „második városegyesítés”.

Régóta meglévő és napjainkban is rendre felbukkanó nézet, hogy Nagy-Budapest a mai formájában a Rákosi-rendszer megalomán alkotása, politikai indítékból, a szakmai szempontokat felülírva csatoltak olyan területeket is Budapesthez, amelyek arra „még nem értek meg”. Tény, hogy a belső kerületeket és a becsatolt területeket teljesen uniformizáltan kezelő igazgatási konstrukció és az utasításos tervezgazdaság intézményi környezete, amelyben mindez működni kényszerült, nem felelt meg sem a főváros, sem a „peremkerületek” adottságainak és szükségleteinek. A fővároshoz csatolandó települések körének megállapítását azonban Magyary Zoltán és az általa vezetett Magyar Közigazgatás-tudományi Intézet már az 1930-as évek végén elvégezte, s az akkori javaslat csak annyiban tért el az 1949. évi döntéstől, hogy az egyesítést még Vecsésre is kiterjesztette volna.

AZ ELŐVÁROSI GYŰRŰ KIALAKULÁSA ÉS PROBLÉMÁI

Nem volt gyakori jelenség a korabeli Európában, hogy egy Budapest méretű város a körülötte kialakuló elővárosi gyűrű „bekebelezése” nélkül fejlődjön milliós metropolisszá. Budapest sajátosságai közé tartozott, hogy közigaz-

gatási határain belül is bőséges tartalék területekkel rendelkezett. Ugyanakkor a 19. század közepétől a környék addig meglehetősen önálló életet élő agrárjellegű községei bekapcsolódtak a városfejlődés folyamatába. Társadalmi-települési arculatukat egyre inkább a nagyvároshoz fűződő szoros mindennapi kapcsolat határozta meg. A legviharosabb fejlődést azok a telepek éltek meg, melyek a 19. században kifejezetten a nagyváros tőszomszédsága adta ösztönzők kihasználására létesültek.

Az első céltudatos telepítés 1831-től északon, a Károlyi-uradalomhoz tartozó káposztásmegyeryi pusztán történt. Az utóbb Újpest nevet nyert település az 1873. évi városeejesítés idejére közel tízezer lakosú községgé fejlődött. Kialakult községgyűrűről azonban ekkor még nem beszélhetünk. Kispeszt, Pestszentlőrinc és Pestszenterzsébet leendő területén csak az 1860-as években indult meg a parcellázás. A század végére azonban már peremközségek teljes koszorúja képződött Budapest körül, több mint százezer embernek adva otthont.

A fejlődés a várossal való tervszerűen összenövésük felé mutatott. Az elővárosi övezetben a vidékről felvándorló kispénzű ember is elfogadható áron juthatott telekhez. Építkezés révén megtakaríthatta a horribilis budapesti lakbért, a nagyváros zaja és bűze helyett a megszokott vidéki életformára emlékeztető körülmények közé került. A kis konyhakert, gyümölcsfa, baromfiól lehetővé tette a megélhetési költségek

csökkentését. A budapestiek kiköltözését hasonló okok ösztönözték. 1920-ban ötvenezer budapesti születésű lakos élt a peremövezetben. A századfordulót követő két évtizedben zajlott le a gyáripar nagyobb arányú térfoglalása az elővárosokban. Leggyorsabban ekkor az északi iparvidék fejlődött. Az immár ötvenezer lakosú Újpest 1907-ben elsőként érte el a városi rangot.

A két világháború között a Dél-Pesthez kapcsolódó települések (Pestszenterzsébet, Kispeszt, Pestszentlőrinc, Csepel) fejlődése volt a legdinamikusabb. A még bőségesen rendelkezésre álló, jó közlekedési kapcsolatokkal rendelkező szabad területek kedvező terepet kínáltak a háború után könnyűipari gyárak telepítéséhez. Csepelen a Weiss Manfréd-művek megszilárdította a világháború előtt megszerzett pozícióját, s a magyar nehézipar fellegvára lett. A peremövezet lakosságán belül nagyobb súlyt képviselt az ipari munkásság, mint magában a fővárosban: a keresők közel felét – a városokban még nagyobb hányadát – tették ki, miközben Budapesten 30 százalék volt az arányuk.

Ez a térség politikai arculatán is markánsan tükröződött: erős munkásmozgalmal s a szociáldemokrácia jó választási szereplése miatt „vörös övezetként” is emlegették. 1939-ben pedig a nyilasok kiemelkedően jó szereplése jelezte, hogy az új, fiatal munkásgeneráció jelentős része a szélsőjobb oldali „koreszmék” vonzásába került. 1930-ban a környékbeli munkásság mintegy 30 százaléka járt budapesti üzemekbe dolgozni, ők adták a budapesti gyár-

Újpesti utcakép (Árpád út) az 1910-es években

ipari munkáslétszám mintegy ötödrészt. A peremövezetből és a távolabbi környékről együttesen mintegy 80 ezer fő „ingázott” nap mint nap budapesti munkahelyére.

A nagyvárossal szoros mindennapi kapcsolatban élő lakosság már városias szintű infrastruktúrát és szolgáltatásokat igényelt volna, amit a peremtelepülések saját erejükre támaszkodva nem biztosíthattak. Úthálózatuk nagyobbik részét – Újpest és Pestújhely kivételével – földutak tették ki. Villany valamennyi településen volt, vízvezeték azonban még a városokban sem mindenütt. Legtöbb helyen a csatornázás is hiányzott, gázszolgáltatás pedig csupán Újpesten és Kispesten létezett. A települések külső képe is csak kevés helyen utalt városias jellegre.

A peremtelepülések szolgáltató intézményrendszere a nagyváros közelsége folytán sok tekintetben „féloldalas” volt. Az itt élők elsősorban a budapesti oktatási, egészségügyi intézményeket vették igénybe. Míg Budapesten több mint 18 ezer gyógyintézeti ágy volt 1940-ben, a feleakkora népességű peremövezetben alig több mint kétezer, és ezek egy része is különleges rendeltetésű (tüdőgyógyintézet, tüdőbeteg-kórház) volt. Hasonló aránytalanság figyelhető meg a magasabb fokú oktatási intézményeknél: a peremövezet középiskolái csupán tizedannyi férőhellyel rendelkeztek, mint a budapestiek.

A teljes közigazgatási elkülönülés fenntartása ellentétes volt mind a fővá-

ros, mind a környékbeli lakosság érdekeivel. A peremtelepülések azonban az önállóság megőrzésében és a városi rang elnyerésében látták érdekeik érvényesítésének lehetőségét, ami a két világháború között sikerült Kispestnek, Rákospalotának, Pestszenterzsébetnek, Budafoknak és Pestszentlőrincnek is. A fővárosba való teljes betagozás esetén joggal tartottak önkormányzatuk elvesztésétől, közterheik ugrásszerű növekedésétől. A kérdés kompromisszumos megoldásának legfőbb akadályát mégsem elsősorban a városok közötti ellentétek jelentették, hanem a főváros politikai helyzete. Egyesítés esetén nem csupán Budapest országos politikai súlya nőtt volna nagyobbra annál, amit a kormányzat kívánatosnak tartott, hanem a várospolitikai erőviszonyai is jelentősen módosultak volna.

Miközben a hivatalos politika álláspontja legalábbis ellentmondásos, magatartása pedig passzív volt, szakmai körökben a harmincas években már általános elfogadást nyert Nagy-Budapest gondolata. Fogas kérdésnek bizonyult azonban, hogy ez milyen szervezeti formában valósítható meg. Budapest kerületei akkor nem rendelkeztek önkormányzattal, előljárásaik alig voltak többek, mint a városháza kihegyezett hivatalai. Újpest, Pestszenterzsébet, Kispest azonban már „saját jogon” is az ország legnagyobb városai közé számítottak. Őket nem lehetett egy budapesti kerületi előljárásság szintjére süllyeszteni, de a sok nagy

Pesterzsébet, Perkovits Károly fűszer- és vegyesáru-üzlete, 1920-as évek

múltú, sajátos társadalmi miliójére, élénk helyi közéletére büszke község is késhegyig menő harcot folytatott volna egy ilyen megoldás ellen.

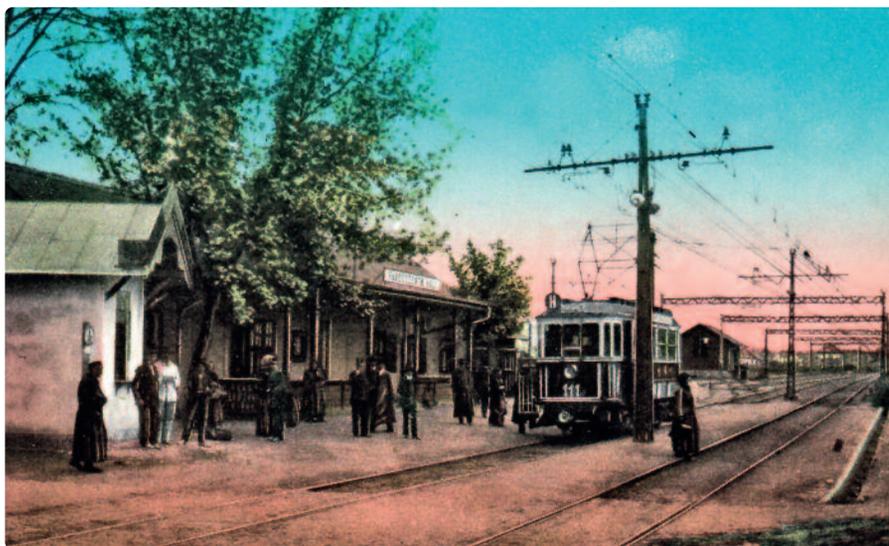
A településeket önállóságuk megtartásával, valamiféle „Budapest vármegye” keretében rendeljék a főváros alá? Ebben a konstrukcióban is nyomasztó lett volna Budapest erőfölénye, a környék elnyomva érezte volna magát. Az is felmerült, meg kell akadályozni, hogy a Nagy-Budapest révén megoldandó problémák a „környék környékén” termelődjenek újra. Tehát nemcsak a várost közvetlenül övező gyűrűt, hanem a „távolabbi környéket” is egységes koncepció szerint kell fejleszteni. Azaz meg kell találni a Nagy-Budapest és a tágabb agglomeráció intézményes kapcsolatának megfelelő formáit is.

AZ ELSŐ EGYESÍTÉSI ELKÉPZELÉSEK

A szomszéd községek Budapesthez csatolásáról szóló első átfogó, város és környéke kapcsolatának alapos felmérésén alapuló tervezetet még 1908-ban közzétette Bárczy István polgármester és közeli munkatársa, Harrer Ferenc. A fővárossal való egyesítést már akkor indokoltak és megérettnek tartották Új-

Rákosszentmihály, a lóvasút végállomása a Pálffy téren (fent)
Rákosszentmihály, a villamosvasút állomása (lent)

pest, Rákospalota, Rákosszentmihály, Kispest, Erzsébetfalva (a későbbi Pest-szenterzsébet), Albertfalva, Budafok és Kistétény (a későbbi Budatétény) esetében. Felvetették Cinkota, Rákoskeresztúr és Csepel becsatolását is. Politikai támogatás híján azonban hosszú időn át nem történt előrelépés. Szendy Károly polgármester ebben az ügyben Magyary Zoltánnal és intézetével épített ki együttműködést. Szendy 1934–1944 között állt a városigazgatás élén, eszménye a szakszerű, hatékony, szociális szellemű közigazgatás volt. Magyaryék a „perifériális indexnek” nevezett mutató segítségével határozták meg a részletes városkörnyék-vizsgálatba bevonandó településeket.

Ezt a jelzőszámot – mely arra volt hivatott választ adni, hogy az egyes környéki települések mennyiben tekinthetők „a nagyvárosi maggal teljes életközösséget fenntartó lakótelepek” – a népességnövekedés, a lélekszám, az agrárfoglalkozásuk aránya és a városmagtól való távolság adataiból képezték. Azon településeken, amelyeket ennek alapján a budapesti településeggyütteshez tartozónak ítélték, teljes körű műszaki felmérést végeztek, mely kiterjedt a beépítettség, a beépítési mód, az útburkolatok, a közművek és a közlekedési ellátottság vizsgálatára, s ennek nyomán alakult ki az 1949–50. évi rendezést már előrevetítő területi javaslat.

A városkörnyék politikai helyzetét komoly mértékben érintette, hogy 1938-ban Pest vármegye alispánjává választották Endre Lászlót, a nyilasok iránti rokonszenvéről ismert, rendkívül erőszakos szélsőjobboldali politikust,

A kívánatos integráció szerve A FŐVÁROSI KÖZMUNKÁK TANÁCSA

1870 óta létezett egy olyan szerv, amely potenciálisan alkalmas volt arra, hogy a kívánatos integrációt legalább a városrendezés és az építésügy terén biztosítsa. A Fővárosi Közmunkák Tanácsának (FKT) rendeltetése eredetileg az egységes Budapest megteremtése volt. Elnökét, alelnökét és tagjainak felét a kormány nevezte ki, tagjainak másik felét a főváros önkormányzati szerve választotta. Döntési joggal rendelkezett a városszerkezet és városépítés stratégiai kérdéseiben, hatáskörébe tartozott a közterületek elnevezése is. A

fővárosnak a városképet befolyásoló határozatait felülbírálhatta, az építési engedé-

1938–1941 között több belügyminiszteri rendelettel több mint húsz további településre terjesztették ki az FKT hatáskörét, de ezek közigazgatási becsatolását Szendy Károly polgármester már nem javasolta, Budapest „szorosan értelmezhető környékét” az 1938-ban megállapított területtel tekintette azonosnak.

lyek ügyében másodfokú hatóságként döntött.

Az 1937-ben megalkotott építésügyi és városrendezési törvény az FKT hatáskörét kiterjesztette a főváros környékére. A „környék” fogalmának pontos körülírását rendeleti szabályozásra bízta. Ennek alapján a belügyminiszter nagyjából az 1950-ben létrehozott Nagy-Budapest területével megegyezően állapította meg az FKT illetékességét, azzal az eltéréssel, hogy – Magyary Zoltán javaslatával megegyezően – Vecsést is ide sorolta.

BUDAPEST TERÜLETÉNEK ÚJ MEGÁLLAPÍTÁSÁRÓL

A nagytőkések és földbirtokosok népellenes államhatalma évtizedeken keresztül gátolta a Budapesttel szomszédos – főleg munkáslakta – településeknek a fővárossal történő egyesülését. A múlt reakciós rendszere ezzel is megakadályozni törekedett az ország központjában, a főváros önkormányzatában a munkásosztály politikai befolyásának érvényesülését. Az elmúlt rendszernek ez a merev ragaszkodása a gazdaságilag összefüggő s egymásra utalt településeknek mesterkéltné közizgatási elkülönítéséhez a Budapest környékén lakó dolgozóknak – gazdasági lehetőségeik, kulturális életük és egészségügyi viszonyaik szempontjából – súlyos hátrányokat jelentett.

A főváros és a környező települések dolgozóinak évtizedes vágya válik most valósággá azzal, hogy a Magyar Népköztársaság országgyűlése megteremti a fővárossal egy gazdasági egységet képező városok és községek közizgatási egységét.

I. §

Az országgyűlés Budafok, Csepel, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota és Újpest megyei városokat, Albertfálva, Békásmegyér, Budatétény, Cinkota, Mátyásföld, Nagytétény, Pesthidegkút, Pestszentimre, Pestújhely, Rákoscsaba, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákosszentmihály, Sashalom és Soroksár nagyközségeket Budapest fővárossal egyesíti.

2. §

(1) A főváros egyesített területe – igazgatási szempontból – kerületekre tagozódik.

(2) A kerületek számát, határát és elnevezését a minisztertanács rendeletben állapítja meg.

A Magyary–Szendy-féle elképzelést döntően igazgatásszervezési logika határozta meg. Azokat a téregységeket igyekeztek megkeresni, amelyekben a közizgatás adminisztratív és szolgáltatásszervező funkciói a leggazdaságosabban és leghatékonyabban láthatók el. Az új kerületi beosztásnál elsősorban az arányos és optimális lakosság-számot (a tervezett kerületek átlagos lélekszáma 96 ezer fő körül volt), valamint a kerületi előjárásági székházak megközelíthetőségét vették figyelembe. Szemléletüket áthatotta a harmincas éveknek az a jellegzetes gondolköre, mely szerint a közizgatásnak a gazdasági életben tapasztalható tendenciákhoz kell felzárkóznia, azaz a kor legfőbb parancsa a racionális, nagyüzemszerű működés.

Ehhez képest a helyi identitás erősítésének, a lokális kötődésből származó erőforrásoknak, a közösségformálásnak csekély jelentőséget tulajdonítottak. Merészen kívántak élni az autonómiát többnyire viszonylag friss élményként, intenzíven megélt és azt féltő, az integrált helyi társadalommá válás útján még jobbára csak elindult „peremtelepülések” összevonásának eszközével.

A tervezet mindent átható racionalizmusának látszólag ellentmond, hogy az összevonásokat a kialakult közizgatási határok tiszteletben tartásával képzelte el, s Kis-Budapesten belül még a kerületi beosztás legnyilvánvalóbb anomáliáinak korrigálására sem próbálta kihasználni az átszervezés adta lehetőséget. Valószínűleg a javaslattal szemben amúgy is elsöprő erejűnek ígérkező politikai ellenállást próbálták mederben tartani azzal, hogy nem nyitottak „újabb frontot”.

A tervet Pest vármegye vezetése és az érintett települések önkormányzatai is határozottan elutasították, és az illetékes fórumok nem tárgyalták. A kormány viszont 1944 februárjában jóváhagyott egy törvénytervezetet, amely elvben kimondta a Szendy által javasolt terület Budapesthez csatolását. A javaslattal az országgyűlés elé terjesztésére azonban a német megszállás miatt már nem kerülhetett sor.

DÖNTÉS NAGY-BUDAPESTRÓL

Létezik olyan vélemény, mely szerint a kommunista párt az 1947. augusztus 31-én tartott országgyűlési választások eredményei nyomán „határozta el”

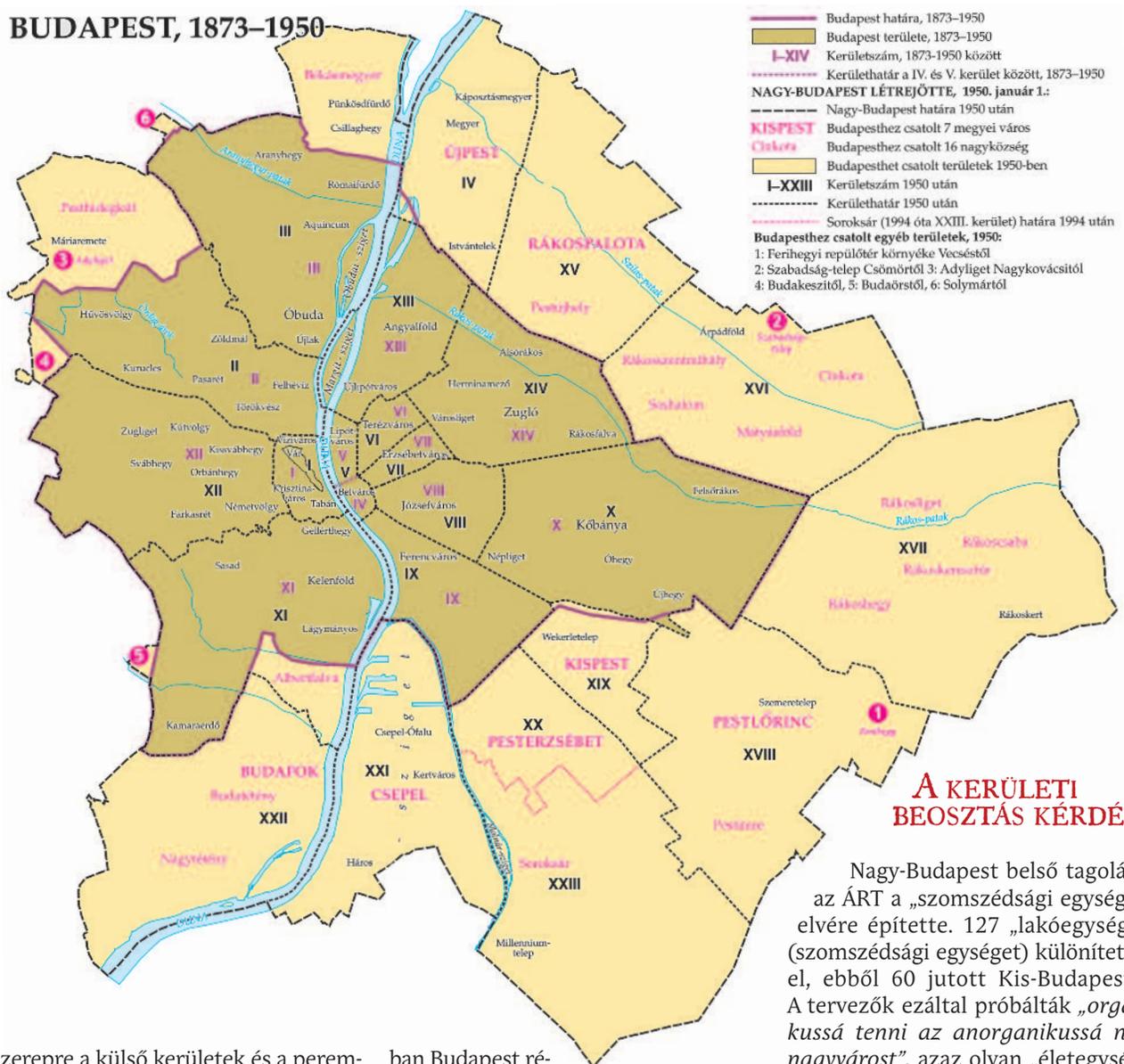
Nagy-Budapest létrehozását, mivel a főváros és a peremövezet szavazatait összegezve Nagy-Budapesten a két munkáspárt együttesen abszolút többséget ért volna el. A pártapparátusban valóban készültek ilyen számítások, de nincs jele annak, hogy a pártküzdelmek időszakában ezek döntéshez vagy akár komoly döntés-előkészítéshez vezettek volna. Erre csak a többpártrendszer felszámolásának, az első egypárti, „népfrontos” választás előkészítésének szakaszában került sor. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének Titkársága 1949. február 9-én hozott elvi határozatot, s a párt berkeiben csak ezt követően kezdődtek meg a „második városegysítéshez” vezető konkrét előkészületek, ekkor került napirendre a főváros új területének – azaz a becsatolandó települések körének – és a megnövelt főváros új belső egységeinek meghatározása.

Nagy-Budapest létrehozása régi munkásmozgalmi követelés volt, és a kommunista párt agitációjában is szerepelt. Egyfajta állásfoglalás volt az is, hogy a párt szervezeti kereteit ehhez igazították: az 1945 őszén létrehozott Nagy-Budapesti Pártbizottság területi illetékessége nagyrészt megegyezett az 1950-ben létrehozott fővárossal. A megvalósítással azonban – a közizgatás átalakításának más alapvető fontosságú kérdéseivel hasonlóan – meg kívánták várni azt az időpontot, amikor a kérdést kizárólag saját szempontjaik szerint, más politikai erők beleszólása nélkül rendezhetik.

A Titkárság által kijelölt előkészítő bizottság a városrendezési szempontok és a kerületi beosztás elveinek kidolgozásával Preisich Gábor építész bízta meg, akinek irányításával 1948-ban befejezték Nagy-Budapest általános rendezési tervének (ÁRT) kidolgozását – ez a munka korábban a Fővárosi Közmunkák Tanácsa keretében folyt annak 1948. februári megszüntetéséig. A tervet olyan településszerkezetet vázolt fel, amelyben a már sűrűn beépített belterület – Pesten a Dózsa György út–Orczy út–Haller utca vonaláig – zárt egységet képez, s amelyet a Dunától Dunáig terjedő zöldgyűrű választ el a külső városrészekről, megakadályozva további terjeszkedését. A zöldgyűrű létező elemek – Városliget, Lóversenyter, Kerepesi temető, Népliget – alapjain, azok összekötésével képződött volna.

Ezen a gyűrűn kívül pedig laza, kertvárosias településekbe ágyazottan helyezkednek el a helyi központok, mely

BUDAPEST, 1873–1950

szerepe a külső kerületek és a peremvárosok már meglévő központjait jelölték ki. (Azaz nagy lakótelepek – később megvalósult – telepítését a városhatár közelébe éppúgy kizárták volna, mint a peremvárosi kerületközpontok ilyen jellegű átépítését.) A népesség jövőbeni növekedését ugyanakkor nem kívánták nagyvárosiasan beépítendő központokba koncentrálni. Jelentős népességgyarapodást vetített előre a terv például a kimondottan kertvárosias fejlesztésre szánt Csillaghegyen, Pesthidegkúton, Albertfalván, Budatétényben, Mátyásföldön és a Rákos menti településeken.

Preisich Gábor 1949. április 5-én terjesztette elő a becsatolandó településekre, a főváros új határának megállapítására vonatkozó javaslatát, amely – az ÁRT-ben rögzített állásponttal is összhangban – már megegyezett a későbbi végeredménnyel: azoknak a településeknek a csatolására tett javaslatot, amelyek 1950. január 1-jétől való-

ban Budapest részei lettek. Indoklásában leszögezte: „Nemcsak abból kellett kiindulni, hogy milyen területek állnak egymással szorosabb kapcsolatban, hanem azt is figyelembe kellett venni, hogy a kijelölt területek a város növekvő létszámának elegendő területet adjanak, úgy lakó-, mint ipari és zöldterületek vonatkozásában.”

Az előkészítő bizottság április 8-i értekezlete Preisich javaslatával egyezően foglalt állást, s attól csupán egy vonatkozásban tért el: Preisich Békásmegyerből csak Csillaghegy becsatolását javasolta, és a falusias településmagot kívül hagyta volna, a bizottság viszont a község egészét felvette Nagy-Budapest területébe.

A két szakmai tervezet, Magyary és Szendy igazgatásszervezési, valamint Preisich várostervezési szempontú javaslata tehát a végeredmény, a Nagy-Budapestet alkotó terület tekintetében szinte teljesen megegyezett.

Nagy-Budapest belső tagolását az ÁRT a „szomszédsági egységek” elvére építette. 127 „lakóegységet” (szomszédsági egységet) különítettek el, ebből 60 jutott Kis-Budapestre. A tervezők ezáltal próbálták „organikussá tenni az anorganikussá nőtt nagyvárost”, azaz olyan „életegységeket” teremteni, amelyek „a bennük élő lakosok tudatában összefüggő egységekként jelentkeznek”.

A tervezett egységek fő ismérvei a hagyományokon alapuló összetartozás (helytörténeti értelemben is összefüggő egység, ezt kifejező történelmi névvel), az elhatároltság, az áttekinthetőség és a saját helyi központ voltak. Tartalmazták volna a mindennapos életszükségletet kielégítő alapintézményeket, hogy „az iskolás gyerek, a bevásárló háziasszony, a kisebb ügyes-bajos teendőit intéző családapa mindennapos útjai lehetőleg ne vezessenek a szomszédsági egység határán túl, s ugyanígy mindannyian itt elégíthessék ki elemi kulturális, szórakozási, sportigényeiket is”. Kíváncsi volt, hogy a lakóegység központja és széle között a távolság megtétele gyalogosan se igényeljen negyedóránál több időt. Azaz a közösségek (újra)teremtése, a mindenkit megillető alapellátás megszer-

vezése és a városrendezés szorosan összefonódott ebben az elképzelésben.

Preisich Gábor – Ruisz Rezső terveze alapján – ezekre az egységekre építette volna a kerületi beosztást. Ruisz gyökeresen szakítani kívánt az addigi kerületi beosztással, az ÁRT 127 lakóegységét 27 kerületbe osztotta be, megjegyezve, hogy ezek a jövőben tovább oszthatók, ha bekövetkezik egyes lakóegységek lélekszámának többszörösére emelkedése, és ez felborítja az arányokat. Ugyancsak az ÁRT településszerkezeti logikájához alkalmazkodva meg kívánta szüntetni a központból sugárirányban kiágazó kerületek rendszerét, és a pesti oldalon gyűrűs jellegű szisztémára tért volna át, Budán pedig északról délre haladó topográfiai rendet érvényesített a kerületek számozásában.

A kerületi beosztás kérdésében a döntéshozók nem hallgattak Preisichre. A 37 közigazgatási egységet (14 kerület + 23 egyesített település) a lehető legkisebb számú kerülettől igyekeztek összevonni, a belső határok lehető legkisebb mérvű, jobbára csak korrekciókat jelentő változtatásával, ügyelve arra is, hogy ne legyen olyan kerület, ahol nincs jelen kellő súllyal a „munkásosztály”. Gerő Ernő olyan instrukciót adott, hogy a város körkikkszerűen legyen kerületekre osztva, azaz minden kerületnek legyen külső és belső városrésze. A kerületeknek a szomszédsági egységekre építő elképzelés szerinti viszony-

lagos társadalmi és városszerkezeti-építészeti homogenitása helyett mindezek szándékolatlanul a heterogenitás irányába hatottak. Ez a szempont jelentkezett például abban, hogy Újlipótvárost – az addigi IV. kerületet képező Belvárossal egyesített V. kerületről leválasztva – Angyalföldhöz, a tipikus munkáskerülethez kapcsolták.

Felmerült olyan vélemény is, hogy a Belváros néven létrejövő és „*túlnyomórészt polgári lakosság által lakott*” új V. kerület léte mégsem kívánatos, ezért a Kossuth Lajos utca mentén elvágyva meg kellene osztani a IX. és a XIII. kerület között. Így azonban aránytalanul nagy egységek keletkeztek – Angyalföld a Kossuth Lajos utcától Újpestig terjedt volna. Az előkészítő bizottság által eredetileg elfogadott 21 kerületes beosztás a későbbiekben csak annyiban módosult, hogy Kispest – melyet eredetileg Pestszentlőrincsel egyesítettek volna – végül önálló kerületként csatlakozhatott a fővároshoz. Így jött létre az a 22 kerületre tagolódó beosztás, amely csak 1994-ben változott meg, amikor Soroksár kivált a XX. kerületből.

KÍSÉRLET NAGY-BUDAPEST REVÍZIÓJÁRA

A Rákosi-rendszer válságkorszakában gyökeresedett meg az a markáns álláspont, mely szerint 1950-ben politikai indítékból csatoltak olyan területeket a fővároshoz, amelyeket szakmai megfontolásokból kiindulva nem lett volna szabad. Az 1953 novemberében tartott városépítészeti ankéton Károlyi Antal építész pregnánsan adott hangot ennek a terjedőben lévő vélekedésnek.

A „*Nagy-Budapest gondolat technikai-
lag megbukott, tehát az a tetszetős pa-
lást, amelyet Nagy-Budapest címén rá-
akartak teríteni a valóságra, nem fedte
be azokat a helyeket, ahol Budapest egy
nagy falu, mégpedig nem is csak a leg-
külsőbb területeken, ahol nyaranta ka-
szálják a jobb sorsra érdemes lucernát,
ahová be lehet terelni a Nagykunság
száz kövér gulyáját, de ahová nehezen
lehet eljutni a tüzelőszállító szekérrel
vagy a szemetet gyűjtő kocsival*”.

A Fővárosi Tanács vezetése a fejlesztésre, sőt a pusztá működtetésre jutó források rendkívüli szűkössége, a lakáviszonyok és az infrastruktúra leromlása miatt szinte reflexszerűen próbált mozgásteret keresni oly módon, hogy igyekezett megszabadulni a „peremkerületek” ellátási felelősségétől. Amikor a felső pártvezetés 1956 elején napirendre tűzte a közigazgatás területi beosztásának országos reformját, olyan tervezetet dolgoztak ki, melyben leválasztani javasolták a teljes XVI. kerületet (Rákosszentmihály, Sashalom, Cinkota, Mátyásföld) és a XVII. kerületet (Rákoskeresztúr, Rákoscaba, Rákoshegy, Rákosliget), a XVIII. kerületből Pestimrért, a XX. kerületből Soroksárt, a II. kerületből Pesthidegkutat, a III. kerületből Békásmegyert, a XXII. kerületből Budatétényt és Nagytétényt. Az 1950-ben a fővárossal egyesített községek közül csak Albertfalva és Pestújhely maradt volna meg, mivel az egykori peremvárosok – az „egységes szocialista főváros” tervezett új alközpontjai – és a régi Budapest területe közé ékelődtek, ezért semmiképpen sem voltak lecsatolhatók.

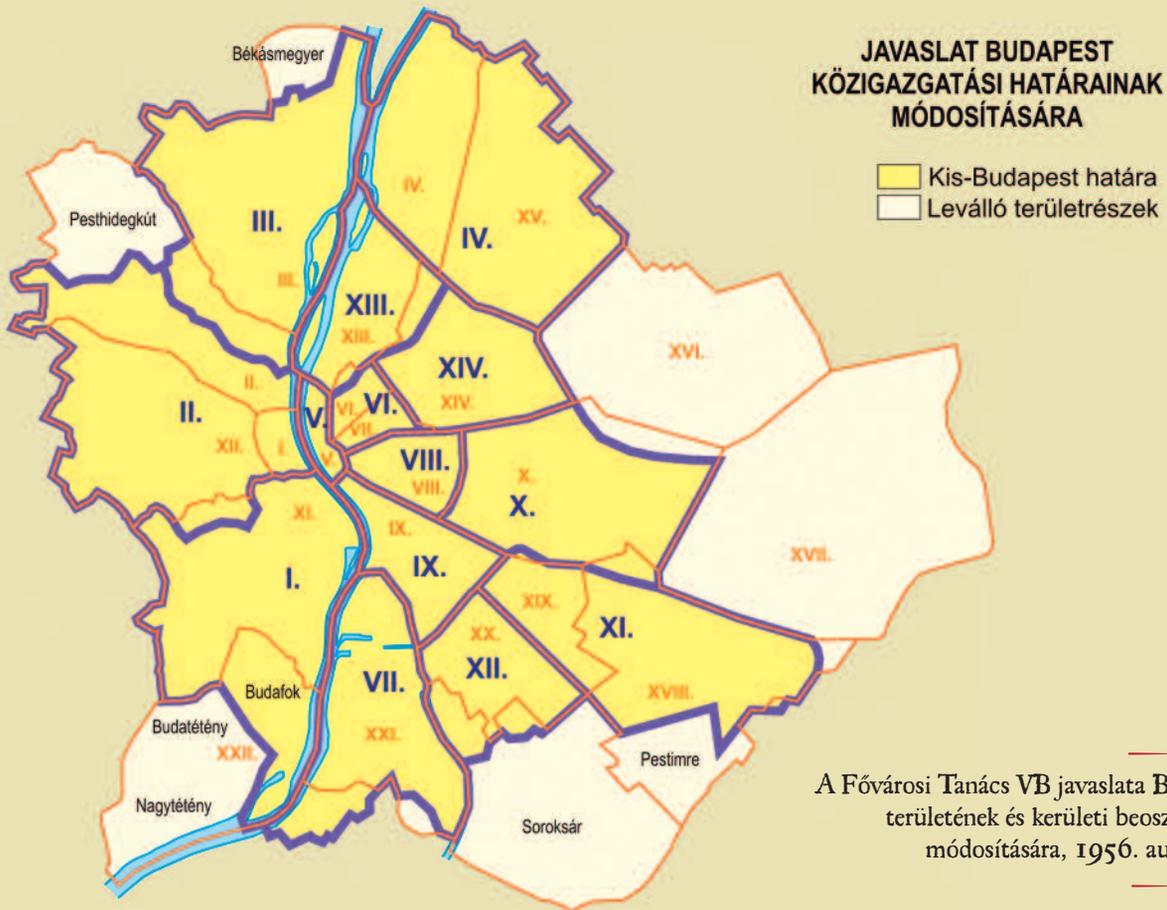
A leválasztásra szánt községek Budapesttel történő egyesítését annak idején megalapozó érvek elsősorban a kiterjedt nagyvárosi településegységben betöltött funkciót, a várossal való szoros, mindennapi kapcsolat mértékét, az ezzel összefüggő társadalmi, demográfiai átalakulást és – kiemelt hangsúllyal – az egységes területrendezés, várostervezés szempontjait vették figyelembe. Az 1948-ban készült ÁRT-javaslatban mindegyiküknek megvolt a maga helye – az ötvenes évek első felének hasonló terveiben legfőbbjükkal nem tudtak mit kezdeni.

1956-ban a döntés-előkészítők nem bocsátkoztak a korábbi érvrendszer vitatásába, felülvizsgálatába, hanem a volt községek elcsatolásának indokául főként aktuális állapotukat: megőrzött „falusias jellegüket”, infrastrukturális elmaradottságukat, rossz közlekedési

Cinkotai utcácska az evangélikus templommal

JAVASLAT BUDAPEST KÖZIGAZGATÁSI HATÁRAINAK MÓDOSÍTÁSÁRA

A Fővárosi Tanács VB javaslata Budapest területének és kerületi beosztásának módosítására, 1956. augusztus

összeköttetésüket hozták fel – vagyis azt a helyzetet, ami abból fakadt, hogy az 1950-es évek elejének várospolitikája szinte semmit nem váltott be az egyesítéshez kapcsolódó ígéretekben.

Az érintett kerületekben a terv megütközést keltett: világosan érzékelték, hogy a központi forráselosztás rendszerében a fővároson kívül még az infrastruktúra elért színvonalának megőrzésére sem nagyon számíthatnak, nemhogy életkörülményeik javítására. A politikai erjedés új légkörében számos helyi megnyilatkozás ütött meg olyan öntudatos hangot, mint egy XVII. kerületi tanács tag Gerő Ernőhöz, a párt Rákosit követő első titkárához intézett személyes levelében a szovjet párt XX. kongresszusa szellemiségére hivatkozva: „Ezek a területek, a mi kerületünk is, Budapest akar maradni, még akkor is, ha porosak az utcák, még akkor is, ha nehéz a közlekedés, akkor is, ha minden méter vízért, minden villanygőőért késhegyig menő harcot is kell vívni. Ez a hang azt kívánja, csaknem követeli, hogy itt kint, az utcán, az autóbuzson, az egyszerű házakban beszéljék meg előbb ezt a kérdést. Gyűjtsek össze a sok véleményyt, és csak az után, nagyon nagy megfontolás után legyen intézkedés.”

A közigazgatási területi beosztás reformját a Minisztertanács jóváhagyta, s 1956. október 22-én szándékoztak az országgyűlésben megszavaztatni. Az év őszén azonban a vezetés immár nyíltan megjelenő bírálata magára a pártra is áterjedt, és egyre inkább érzékelhető volt, hogy már az állami és pártapparátus sem az a mindig engedelmese eszköz, amellyel bármilyen központi elhatározás végrehajtható. A felső pártvezetés ezért október 11-én az egész reformcsomagot levette a napirendről.

Nagy-Budapest revíziójának tervét 1958-ban ismét felmelegítették, lényegében az 1956-oshoz hasonló formában, noha országos léptékű területrendezési elgondoláshoz már nem kapcsolódott. Ekkor is elsősorban a főváros vezetői szorgalmazták. Kádár János – aki 1949-ben belügyminiszterként a Nagy-Budapest létrehozásáról szóló törvény „gazdája” volt – így foglalt állást a Politikai Bizottság ülésén: „fel kell tenni a kérdést, helyes volt-e Nagy-Budapest létrehozása, időszerű volt-e. Ha nem volt helyes, akkor korrigálni kell, ez keserű kása, de fogjunk hozzá és nyeljük le [...] ha 20 éven belül nem tudunk változtatni a meglévő községek helyzetén, akkor inkább csináljuk meg.

Mégsem lehet az, hogy egy ország lakosságának 1/5-e, 20 százaléka egy városban legyen.”

A terv mégis gyorsan sülyesztőbe került. Feltehetően erősen bonyolította a helyzetet, hogy az év őszén voltak esedékesek a tanácsválasztások, és valószínűleg az érdekelt szervezeteknek nem sikerült kellő időben egyetértésre jutniuk ahhoz, hogy a Nagy-Budapest revíziójához szükséges döntések még ezt megelőzően megszülessenek; a lecsatolásnak a tanácsválasztást követő napirendre tűzését pedig politikailag nem tartották vállalhatótnak.

A megújuló leválasztási kísérletek úgy értelmezhetők, mint a fővárosi vezetés reakciói arra a helyzetre, amelyet a településfejlesztésre és kommunális szolgáltatásokra fordított erőforrásokat – az ipar javára – minimalizáló politika idézett elő. A peremközségektől való megszabadulás révén csökkentették volna a főváros ellátási felelősségét, miközben az ismét „városkörnyékké” átminősítendő övezet változatlanul a város munkaerő- és élelmiszer-ellátó bázisa maradt volna. A lecsatolás sikere az érintett községek perifériahelyzetének megszilárdítását jelentette volna. ♦